

УДК 378.014

ФОРМУВАННЯ НАУКОВОЇ МОВНОКОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ДОСЛІДНИКА ПІД ЧАС НАВЧАННЯ У ВНЗ ЯК ЧИННИК ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ (лінгвістичний аспект)

Г. П. Бондаренко

У статті розглядаються роль і місце наукової мовно-комунікативної компетенції у професійному становленні фахівця, окреслюються критерії готовності майбутніх спеціалістів до написання наукової роботи українською мовою; визначаються мовностилістичні ознаки досконалого наукового тексту.

Ключові слова: мовнокомунікативна компетенція, наукова мовномовленнева компетенція, ознаки наукового мовлення, якості наукового мовлення, культура писемного наукового мовлення, культура усного наукового мовлення.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Стилiстично грамотне професійне мовлення – необхідна передумова підготовки фахівців вищої кваліфікації будь-якого профілю, оскільки мовна якість наукової продукції суттєво впливає на її теоретичну і практичну цінність. Однак сучасний рівень наукової мовної культури засвідчує більше проблем, ніж позитивних процесів на цьому полі діяльності. Послугування державною мовою переважно для оприлюднення результатів наукових пошуків у письмовій формі й віддавання переваги обговоренню результатів досліджень російською мовою (особливо в російськомовних регіонах) «провокує недостатній автоматизм у володінні українською науковою мовою, несформованість жанрової текстової компетенції у науковій сфері спілкування» [6, с.34], що виявляється не лише в порушенні нормативності мовлення, а недотриманні стильових ознак наукового текстотворення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковане вирішення даної проблеми і на які спирається автор. Проблеми мовномовленневої підготовки спеціалістів у вищій школі, навчання

професійного мовлення студентів ВНЗ, насамперед формування наукової мовномовленневої компетенції державною мовою, привертають увагу багатьох дослідників, а саме: Л.В. Барановська, Л.М. Головата, Г.М. Кацавець, В.О. Михайлюк, Г.С. Онуфрієнко, Л.М. Паламар, О.М. Семенов, С.В. Шевчук тощо. Оволодіння культурою усного і писемного наукового мовлення науковці розглядають не лише в аспекті засвоєння норм літературної мови, а й у плані соціальнопсихологічного й індивідуального формування особистості студента, що виявляється в здатності до критичного осмислення, наукового обґрунтування й творчого застосування методів пізнання, умінь інтерпретувати наукові концепції і теорії, виокремлювати й опрацьовувати (аналізувати, синтезувати, класифікувати, систематизувати) необхідну професійну наукову інформацію, прагнути до саморозвитку, вдосконалення професійних якостей. З огляду на це невід'ємною частиною одержання вищої освіти є набуття вмінь створення письмових первинних наукових текстів: курсових, бакалаврських, магістерських робіт, а також вторинних текстів різних жанрів: конспектів, рефератів, анотацій тощо.

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Незважаючи на те, що, за нашими спостереженнями, студентів вищів вирізняє уважне ставлення до мови, слова, його вживання в наукових та ділових текстах, сучасний рівень культури студентської наукової мови засвідчує більше проблем, ніж позитивних моментів, що, безумовно, актуалізує необхідність посилення ролі національної мови як найважливішого чинника прогресу науки та освіти з метою збереження самобутнього наукового мовного колориту, а також підвищення ціннісно-мотиваційного статусу української наукової мови.

Цілі статті (постановка завдання). Метою нашої розвідки є дослідження проблеми формування наукової мовнокомунікативної компетенції майбутнього дослідника державною мовою під час навчання у вищому закладі освіти. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: з'ясувати роль і місце наукової мовнокомунікативної компетенції у професійному становленні фахівця, у формуванні його фахової компетентності; окреслити критерії готовності майбутніх спеціалістів до написання наукової роботи українською мовою; визначити мовностилістичні ознаки досконалого наукового тексту.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. Сформованість культури

мови/мовлення сучасного фахівця виявляється не тільки в ґрунтовній мовнокомунікативній підготовці, яка передбачає дотримання норм літературної мови, вміння висловлюватися правильно й виразно, використовуючи за призначенням різні стилістичні мовні засоби, а також у вільному послуговуванні нормативною національною науковою мовою в усіх підстилях у письмовій та усній формах.

Погоджуємося з думкою Л. Мацько та Г. Денискої, що «організація і проведення наукового дослідження та оформлення його у вигляді наукової роботи має на меті сформувати в студентів стійкий інтерес до наукового дослідження, поглибити й поширити (за рахунок опрацювання першоджерел) теоретичні знання, опанувати вміння творчо застосовувати теоретичні знання з різних дисциплін, критично оцінювати фахову літературу, самостійно здобувати дослідним шляхом нові знання» [2, с. 214]. Це потребує передусім умінь працювати з мовою науки – «засобами мови, що характеризують усі функціонально-стильові різновиди наукової сфери спілкування; специфічною системою граматичних і семантичних засобів вираження знакових одиниць, які становлять ядро і периферію наукового стилю» [2, с. 217].

З огляду на це майбутній фахівець має знати не лише тематику курсу, який вивчає, а й основні ознаки і якості наукового мовлення, володіти фонетичними, орфоепічними, акцентуаційними, орфографічними, лексичними, словотвірними, синтаксичними, стилістичними, пунктуаційними нормами української мови, опанувати закони наукового мовлення. Крім того, науковцеві-початківцю необхідно знати й основні стандарти, чинні нормативні документи щодо оформлення науково-дослідних робіт; слід набути умінь працювати з текстами наукового стилю, відшукувати необхідні для наукового дослідження відомості в сучасному інформаційному просторі. Тобто для ефективної й раціональної наукової діяльності не досить лише спеціальних фахових знань, не менш значущою є комунікативна підготовка, володіння основами культури мови/мовлення, відомостями про науковий стиль, його особливості, оскільки «мовна якість» наукового тексту свідчить про його практичну цінність й теоретичну довершеність, що передбачає раціональне поєднання мовно/мовленнєвої а наукової компетенцій з поступовим переходом до мовнонаукової компетентності особистості.

Розглянемо докладніше складові мовнонаукової компетентності. Мовно/мовленнєва або мовнокомунікативна компетенція — це сукупність знань про спілкування в різних умовах та умінь їх застосовувати. Крім

мовних знань, вона охоплює усвідомлення етичних норм та основних психологічних засад спілкування, умінь «слухати» і «чути» співрозмовника, здатність правильно обирати або змінювати тактику спілкування для досягнення бажаного результату, вміння прогнозувати і контролювати комунікативні наслідки (посткомунікативні ефекти) [2, с. 218]. Наукова компетенція молодого вченого забезпечує йому ефективність отримання, фіксації та повідомлення результатів дослідження [6, с.89].

Вищезазначене дає підстави визначити структуру мовнонаукової компетентності науковця. Це насамперед глибокі професійні знання й оволодіння понятійно-категоріальним апаратом певної наукової галузі та відповідною системою термінів; досконале володіння сучасною українською літературною мовою; уміле професійне використання мовних стилів і жанрів (насамперед наукового стилю) відповідно до місця, часу, обставин, статусно-рольових характеристик партнера; знання етикетних формул і вміння ними користуватися у спілкуванні; уміння працювати з різними типами текстів; орієнтування у потоці різноманітної і різнотипної інформації українською мовою на різних каналах її передавання; уміння знаходити, обирати, сприймати, аналізувати та використовувати інформацію профільного спрямування; уміння користуватися довідковими й лексикографічними виданнями; володіння основами риторичних знань і умінь; володіння інтерактивним спілкуванням, характерною ознакою якого є необхідність відповідної миттєвої реакції на повідомлення чи інформацію, що міститься в контексті попередніх повідомлень.

На підставі аналізу зазначених показників можна виділити два основні компоненти мовнонаукової компетентності особистості – культура писемного наукового мовлення і культура усного наукового мовлення. Обидва показники ґрунтуються на засвоєнні студентами ознак наукового стилю, який використовується для написання наукових робіт.

Основною одиницею наукової мови, безумовно, є науковий текст. Г.С. Онуфрієнко розглядає науковий текст як «єдиний комунікативний блок, що має чітку логізовану структурну організацію, яка формується під впливом двох основних факторів: характеру висвітлюваного змісту (тема → підтема → комбінація підтем) та способу його презентації» [4, с.21].

Дослідники мовних ознак наукового стилю (І. Білодід, І. Чередниченко, А. Коваль, В. Перебийніс, Г. Сагач, П. Селігей, Л. Мацько, Н. Бабич, П. Дудик, Н. Ботвина, Г. Онуфрієнко та інші) виділили низку категоріальних наукового тексту, які характеризують його

як зразок зв'язного мовлення, а також типові недоліки наукового текстотворення, які, за визначенням (П. Селігея), здобули назву «наукового жаргону» [5, с. 93].

Досконалий науковий текст має відповідати таким вимогам: дієвість; вплив на читача; виразність; композиційна довершеність; простота й дохідливість.

Дієвість наукового тексту забезпечується оновленням стилю відповідно до норм сучасного наукового дискурсу, виразністю й читабельністю, зв'язком «автор - читач». Сучасний науковий текст відзначається яскравою індивідуалізованістю, оцінністю, наявністю полемічних елементів, живою образністю та експресивністю. Проте за образністю викладу не має губитися провідна думка розвідки, читач, за образним висловом Н.Ф.Непийводи, має відчувати «інформаційний комфорт», коли «речення не треба перечитувати кілька разів, щоб зрозуміти, що ж саме хотів сказати автор, не треба повертатися до початку фрази, щоб поміркувати, в якому значенні автор вжив певне слово, читача не дратують зайві деталі і, навпаки, він знаходить у тексті пояснення всьому тому, чого не знає, текст не заколисує читача своєю монотонністю, а пробуджує інтерес, змушує сперечатися, міркувати, тобто викликає емоційний відгук» [3, с. 93].

Крім емоційної взаємодії, комунікативна співпраця передбачає й орієнтацію автора на читача, що реалізується через наявність у тексті вербальних механізмів впливу на адресата, які забезпечують стимулювання уваги, цікавість, відчуття радості пізнання та співдумання, а також антиципацію. У практиці наукового текстотворення емоційна взаємодія з читачем забезпечується завдяки застосуванню проблемного викладу, діалогічності тексту, навмисній недовленості. Однотонний монологічний текст присипляє й заколисує, притуплює увагу й цікавість, напроти текст, побудований як серія проблемних запитань і відповідей на них збуджує інтерес, дає можливість порівняти протилежні ідеї, знайти точки їх дотику, відтворити в тексті динаміку мислення, представити, і, в разі потреби, спростувати погляди опонентів. Тому автор наукового тексту, повідомляючи нове, має показати неповноту, обмеженість наших нинішніх знань, намітити ті ділянки, які потребують більш інтенсивних досліджень.

Оскільки науковий текст є цариною найбільш прозорого й осмисленого вживання мови, виразність викладу забезпечується завдяки ясності і стислості повідомлюваного. Вимога ясності наукового тексту

передбачає формулювання навіть фундаментальних положень так, щоб їх розуміння викликало найменше труднощів. «Якщо ж думку оповито непробивним туманом, якщо її треба розгадувати, як мовний ребус, з'являються підстави не вважати її науковою. Мета науки – робити неясним, складне – простим, розрізнене – пов'язаним, безладне – доладним, хаотичне - систематичним» [5, с. 390]. У моді - змістовні тексти без словесних надлишків, у них панують чуття міри, стриманість, мовна економія. Стислість наукової розвідки передбачає досягнення одночасно стислості мовної і стислості змістової. Перша впливає з уміння розкрити задум найбільш ощадливими словами та зворотами. Друга є наслідком зосередженості на головному, полягає в описуванні виключно того, що стосується теми й униканні висвітлення дотичних другорядних проблем.

Під час написання наукової роботи уникнути багатослів'я і заплутаності викладу допомагає вимога композиційної довершеності або послідовне розкриття структури, продиктоване жанровою належністю розвідки. Оскільки науковий твір відображує постановку й розв'язання якоїсь дослідницької проблеми, то зазвичай складається з трьох чітко окреслених композиційних частин – початку, середини й кінцівки. Щоб текст виконав своє завдання (якнайкраще розкрити тему), ці показники мають бути нерозривно спаяними між собою за змістом. Тексти, композиція яких чітко розмежує істотне й другорядне, мають не тільки наукову, а й значну дидактичну вартість. Якщо науковий текст ховає істотне в купі подробиць, він тим самим формує в учня розмите, несистемне мислення, замість того, щоб учити узагальнювати й вирізняти головне. Для того, щоб зміст засвоювався краще, у науковій роботі має бути оптимальне співвідношень і узагальнень, переходи від конкретного до абстрактного і від абстрактного до конкретного, від вузьких до ширших узагальнень.

На думку фахівців з культури мовленнєвої комунікації, беззаперечним ворогом якісної наукової роботи є тяжіння до «наукового жаргону», основними ознаками, якого є: термінологічні зловживання, непотрібні запозичення, задовгі речення, нагромадження іменників, багатослів'я, марнослов'я «вода». Сучасний науковець має чітко усвідомлювати ці типові вади і намагатися уникати їх.

Більшість термінологічних зловживань, за А.П.Коваль [1, с. 94], спричинені невисокою логічною, мовною та термінологічною культурою, яка проявляється, по-перше, в перенасиченні тексту малозрозумілими або зайвими термінами; по-друге, невиправданому залученні термінів з інших,

навіть не суміжних наук; по-третє, у вигадуванні нових назв для явищ і понять, що вже мають узвичаєні терміни (так зване термінологічне псевдоноваторство). Тяжіння до надтермінологізації нині є загальносвітовою проблемою. Науковці всіх галузей знання прагнуть уникати звичайних слів і вживати натомість «розумну» лексику, намагаючись у такий спосіб зробити текст більш глибоким і змістовнішим, а натомість приголомшують читача, залякуючи його «вченими» словами. Особливо небезпечною ця тенденція є для гуманітарних наук (історія, соціологія, правознавство, мовознавство), дослідники з яких активно залучують з природно-тематичних наук терміни або елементи складних термінів з метою надати дослідженню науковою строгості. Результатом цих мовних експериментів стає поява лексичних монстрів на зразок «анамнез мовленнєвих дієслів», «мовний ландшафт» тощо. Хворобою часу також прагнення замінювати однослівні терміни двослівними з метою надання текстові наукоподібності, наприклад *навчальна діяльність* замість *навчання*, *виховний простір* замість *виховання*. Прагнення надати науковій розвідці ученості при зводиться до невиправданого заміни власно мовних термінів чужомовними (наприклад: *роздум* - *рефлексія*, *намір* - *інтенція*, *розподіл* – *дистрибуція* тощо), що не лише ускладнює сприйняття тексту, а й стає загрозою до природного розвитку наукового стилю українською мовою.

Важливою синтаксичною рисою, яка вирізняє науковий стиль поміж інших стилів, є систематичне вживання складних і порівняно довгих речень. у наукових текстах, за нормою, такі речення удвічі довші, ніж у художніх або публіцистичних. Вони допомагають точніше і виразніше передати логічний зв'язок між двома чи кількома судженнями, підкреслити потрібні смислові відтінки, аргументувати провідну, відтворити розвиток і динаміку дослідницьких пошуків. Утім канони стильової довершеності наукового мовлення вимагають обмеження довжини речень (10-15 слів) та регулярне чергування довгих і складних речень із короткими й простими. Твір виходить синтаксично досконалим і розмаїтим, коли в ньому після двох-трьох довгих речень міститься коротке. Натомість у сучасних наукових текстах переважають довжелазні конструкції, розгалужені складнопідрядні та складносурядні речення, громіздкі речення з кількома дісприкетниковими чи дісприслівниковими частинами, багатослівними переліками, поширеними вставними конструкціями, зворотами тощо. Текст, складений із таких речень-гігантів, втрачає логічну стрункість і простоту сприйняття думки.

Іншою поширеною хибою наукового мовлення є безпідставне нагромадження іменників. Незважаючи на те що науковому викладові властивий іменний характер, зумовлений ключовим призначенням науки схематизувати, класифікувати, типізувати й категоризувати, перенасичення тексту іменниками порушує частиномовну співмірність і стильову збалансованість. Фраза набуває кострубатого, її зміст погано розпізнається. Тому науковцеві слід уникати ланцюжків родових іменників (*Ці напрями актуалізують важливість шляхів удосконалення формування професійної компетентності...*); нагромадження іменників на -ння (*Розроблення і впровадження механізму забезпечення поглиблення знань...*).

Наочним порушенням вимоги стислості наукового викладу є багатослів'я, що виникає внаслідок невміння писати стисло. Найчастіше багатослів'я має такі прояви: кількаслів'я - вираження двома чи трьома словами предмета, ознаки, дії чи ситуації, які можна виразити одним точним словом (*не становить труднощів* замість *нескладний*); навколослів'я – вживання опису предмета замість його усталеної назви (*сукупність методів дослідження* замість *методологія*); зайвослів'я – вживання зайвих слів, які нічого не додають до змісту (*До питання про вживання термінів ...* замість *про вживання термінів ...*); словоповтори (тавтології) – повторювання того самого слова (не терміна) як наслідок невміння послуговуватися займенниками, незнання синоніміки, небажання шукати стисліше способи викладу (*використання комп'ютерних технологій в процесі навчального процесу*). Науковцеві слід уважно ставитися до написаного, пам'ятаючи, що багатослів'я збільшує обсяг написаного, проте розмиває точність вираження думки, перетворюючи текст з наукового на псевдонауковий.

Ще одним (специфічним) виявом розмитості наукового вважають марнослів'я («воду») – велемовний виклад незначного або загальновідомого змісту. Відмінність марнослів'я від багатослів'я в тому, що перше є ознакою бідності змісту, а друге – надлишком словесного оформлення думки. Марнослівний науковий текст - це збіднений зміст, викладений у непропорційно роздутій формі, який нескладно скоротити без утрати смислу.

П. Селігей причинами появи наукового жаргону вважає: нелогічне мислення, яке виявляється у розмитості понять, неструктурованості тексту, розлогості роздумів, невмінні виокремити головне й другорядне, загальній заплутаності викладу; мовну недбалість, основною причиною якої є зрідненість словникового запасу, небажання вдосконалювати написане з

погляду точності; мовні маніпуляції, що виникають як наслідок наміру викликати у читача певні бажання, почуття, тип поведінки тощо і виявляється в навмисному затемненні наукового викладу, науковій недомовленості, перекручуванні фактів, з метою притуплення в читача раціонально-критичного сприйняття, непомітного нав'ювання йому певних оцінок тощо.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, підсумовуючи вищезрозглянуте, можна зробити висновок, що завдання формування досконалої наукової мовнокомунікативної компетенції державною мовою полягає насамперед у вивченні закономірностей побудови наукового тексту на всіх рівнях мовної системи. Сформованість культури наукової мови/мовлення вимагає від майбутнього дослідника не лише ґрунтового знання норм літературної мови та вміння застосовувати їх у практиці наукового текстотворення, а й засвоєння специфіки лексичної та граматичної семантики наукового тексту. Шляхи удосконалення методичних підходів під час занять з української мови за професійним спрямуванням та у процесі самостійних наукових пошуків здобувачів вищої освіти потребують подальших розвідок.

Література

1. Коваль А. П. Науковий стиль сучасної української літературної мови. Структура наукового тексту : [навч. посібн.] / А.П.Коваль. – К.: вид-во Київ. ун-ту., 1970. – 306 с.
2. Кузнецова Г. Культура наукової української мови у фаховій підготовці майбутніх освітян / Г. Кузнецова // Проблеми підготовки сучасного вчителя : зб. наук. праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / [ред. кол. : Побірченко Н.С. (гол. ред.) та ін.]. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2012. – Вип. 6. – Ч. 2. – С. 214-220.
3. Непийвода Н.Ф. Наукові засади редагування художніх текстів // Українська періодика: Історія і сучасність (Допов. та повідомлення 7-ї Всеукр. наук.-теорет. конф.), Львів, 17-18 травня 2002 р. – Львів, 2002. – С. 93-97.
4. Онуфрієнко Г.С. Науковий стиль української мови : навч. посіб. / Г. С. Онуфрієнко. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 312 с.
5. Селігей П.О. Світло і тіні наукового стилю : монографія. - [Текст] / Пилип Селігей ; [відп. ред. акад. НАН України Г. П. Півторак] ; НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Києво-Могилянська академія, 2016. - 627 с.
6. Семенов О.М. Культура наукової української мови : навч. посіб. / О. М. Семенов. – К. ВЦ «Академія», 2010. – 216 с.

ФОРМИРОВАНИЕ НАУЧНОЙ РЕЧЕКОМУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ИССЛЕДОВАТЕЛЯ ВО ВРЕМЯ ОБУЧЕНИЯ В ВУЗАХ КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ (лингвистический аспект)

Г. П. Бондаренко

В статье рассматриваются роль и место научной культурно-коммуникативной компетенции в профессиональном становлении специалиста, обосновываются критерии готовности будущих специалистов к написанию научной работы на украинском языке; определяются лингвостилистические признаки совершенного научного текста.

Ключевые слова: речекоммуникативная компетенция, научная речезыковая компетенция, признаки научной речи, качества научной речи, культура письменной научной речи, культура устной научной речи.

FORMATION OF SCIENTIFIC LINGUISTIC COMMUNICATIVE COMPETENCE OF THE RESEARCHER DURING HIGHER EDUCATION AS A FACTOR OF INCREASING THE COMPETITIVENESS OF FUTURE SPECIALISTS (linguistic aspect)

G. P. Bondarenko

The article deals with the role and place of scientific linguistic and communicative competence in the professional development of a specialist, outlining the criteria for the readiness of future specialists to write a scientific work in Ukrainian; the linguostylistic features of a perfect scientific text are determined.

Key words: linguistic communicative competence, scientific speech-speaking competence, signs of scientific speech, the quality of scientific speech, the culture of written scientific speech, the culture of oral scientific speech.

Бондаренко Галина Петрівна – к.пед.н., доц., завідувач кафедри української філології та журналістики Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Северодонецьк, Україна). E-mail: galyna.p.bondarenko@gmail.com

Bondarenko Halina Petrivna – Cand of Sc., Associate Professor, Head of the Department of Ukrainian Philology and Journalism, Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Severodonetsk, Ukraine). E-mail: galyna.p.bondarenko@gmail.com